

УДК 316.74:37

РОЖАНСЬКА Н.В., Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Рожанська Наталя Володимирівна – аспірант Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Закінчила магістеріум з філософії Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Наукові інтереси – соціологія освіти, історія філософії.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ І ФІЛОСОФІЯ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена структурі та внутрішньому смислу освітнього процесу як соціалізаційного і разом з тим світоглядного феномена. Розглянутий сумарний ефект впливу на особистість офіційних державних, політичних структур і соціокультурних вподобань окремої людини. Проблема розглядається на теоретичному рівні під кутом теорії середнього рівня (соціології освіти). Відмічений також глибокий зв'язок філософських і соціологічних аспектів у структурі освітнього процесу.

The writer of the article analyzes the structure and internal sense of educational process as a phenomenon of socialization and Weltanschauung. The fundamental correlation between philosophical and sociological aspects into the structure of educational process is marked.

Роль освіти у сучасному світі невіддільно зростає. Передусім це пов'язано зі значним ускладненням виробничих технологій, необхідних для виживання і розвитку в умовах глобалізації, оволодіння якими неможливе без значної кількості кваліфікованих кадрів. Радикальні економічні перетворення в Україні достатньо швидко призвели до погіршення матеріальної бази державної освіти. У зв'язку із занепадом економіки країни та занепадом високо-технологічного виробництва повністю змінилася картина на ринку праці майбутніх спеціалістів, звузилися перспективи їх зайнятості.

Окрім того, руйнування попередньої системи цінностей і заміна її на нову порушили та ускладнили процес формування у межах національної освітньої системи ціннісного світу особистості, адекватного задачам, що стоять перед суспільством. Неєфективна концепція освіти ускладнюється нерівномірністю якості її різних рівнів і ступенів, що у великій кількості населення породжує проблеми самоідентифікації й інтеграції у соціальне життя [1, 8].

Вивчення подібних проблем є актуальним у світлі реформи освіти на пострадянському

просторі. Але для успішного дослідження проблем у галузі освіти соціологія освіти, як одна з дуже молодих наук, потребує допомоги такої досвідченої галузі знання як філософія.

Питанням зв'язку філософії і соціології приділяється достатньо уваги у сучасній літературі. Особливо це стосується авторів навчальних посібників з соціології (Кравченко, Лавриненко, Жоль, Городяненко та ін.) та соціальної філософії (Алексєєв, Грехнев та ін.) Багато уваги приділяється даному аспекту в роботах з методології соціального пізнання (Франк, Ядов, Коршунов, Мантатов та ін.) і роботах з теоретичної соціології (Дж. Тернер, Осипов, Єлсуков та ін.) У той самий час невирішеною залишається проблема взаємозв'язку філософії і теорій середнього рівня, до яких належить і соціологія освіти. Завданням даної статті є розкриття тих аспектів, у яких філософія і соціологія освіти можуть плідно співпрацювати, а метою дослідження є уточнення категоріального, теоретичного смислу і змісту освітнього процесу як соціалізаційного.

Освіта як соціальний інститут має багато функцій, ролей, які вона грає відносно потреб

суспільства чи окремих його сфер. Однією із соціальних функцій освіти є соціалізаційна, яка проявляється у формуванні за допомогою цілеспрямованої діяльності певних рис світогляду підрастаючого покоління, прищепленні йому соціально схвальних норм поведінки, ціннісних орієнтацій. Таким чином освіта сприяє підготовці молоді до виконання певних соціальних обов'язків, тобто є одним з факторів успішної соціалізації її.

Світогляд у свою чергу є традиційним предметом соціально-філософського аналізу. Саме філософи першими звернули увагу на те, що "світ людини, віруючої в те, що вона була створена Богом з певною метою, що вона має безсмертну душу, що існує потойбічне життя, де їй завдячиться за гріхами її, – цей світ радикально відрізняється від світу людини, яка не вірить у все це. І мотиви дій, моральні норми, політичні погляди, смаки, особисті взаємовідносини цих людей глибоко і систематично розрізняються" [2, 96]. Різні уявлення про світ зіштовхуються між собою, але ті, хто дотримується схожого світогляду, відчувають схожі відчуття, прагнуть до близьких цілей, діють однаковим чином.

Таким чином, філософія може надати освіті величезну допомогу в плані загального погляду на сутність світогляду, його структуру, його історичні форми, елементи, значення у житті людини і суспільства.

Задачі виховання реалізуються у навчальному закладі як у процесі навчання, так і цілеспрямованого впливу на учнів або студентів у позаурочний час. Особливу роль у формуванні світогляду молоді грає вивчення гуманітарних дисциплін, таких як філософія, культурологія, соціологія, історія, педагогіка, релігієзнавство. Вивчення їх сприяє формуванню наукового світогляду, гуманістичного потенціалу особистості, її високої духовності, загальної культури, творчого мислення, вміння проникати у сутність явищ і процесів оточуючого світу, свідомо використовувати наукову методологію у пізнавальній, практичній, виробничій діяльності.

Важливе місце в системі світогляду займають морально-етичні погляди і переконання. Завдяки моральному вихованню перебудовується уся людська особистість відповідно до моральних цінностей, які відображають суспільні відносини, правила і норми поведінки людей.

Серед моральних цінностей виділяють абсолютно вічні (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість), національні (патріотизм, відчуття національної гордості, історична пам'ять), громадянські (права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до закону), сімейні (відносини поколінь, піклування про дітей, пам'ять про предків) і цінності приватного життя (успіх, стиль життя і т.д.) Величезну допомогу в формуванні у молоді

моральних якостей надає така філософська дисципліна як етика.

У зв'язку з вищезазначеним великий інтерес держави і інших соціальних структур до освіти зрозумілий. Адже виховання молоді у дусі визнання культурних цінностей і ідеалів, які склалися у суспільстві, сприяє підтримці існуючого соціального порядку. Різні соціальні сили і структури можуть використовувати виховний потенціал освіти у своїх цілях. З точки зору теорії конфлікту, різні соціальні групи ведуть боротьбу за цінності, які слід засвоювати у школі. Адже "політика у галузі освіти, у визначенні цілей навчання, у регулюванні складу тих, хто навчається і факторах його управління – надзвичайно динамічний фактор суспільного прогресу" [3, 104].

Соціологія освіти традиційно вивчає проблеми освіти соціологічними методами. Ця галузь соціології розглядає усю систему освіти як соціальний інститут у його постійній взаємодії з суспільством [4, 732]. Подібний підхід був запропонований ще на початку ХХ століття Е. Дюркгеймом. Е. Дюркгейм підкреслював активний, змагальний вплив на визначення цілей і ідеалів освіти з боку домінуючих соціальних груп, передусім правлячого прошарку, а також професійних, конфесійних і інших спільностей.

У структурі соціологічного знання соціологія освіти займає місце як одна з "теорій середнього рангу", поряд з соціологією молоді, соціологією праці, соціологією науки тощо. Виділення теорій середнього рангу пов'язане з тривірневою моделлю соціологічного знання, яка в 50-70 роках ХХ століття стала (у тому числі в Україні та Росії) загальноприйнятою. У межах цієї моделі вважається, що соціологічні теорії середнього рангу мають своїм теоретичним базисом загальну соціологію, і дають опис і аналіз соціально особливого.

В історії соціології появу тривірневої моделі соціологічного знання пов'язано зі структурною кризою, яка відбулася у середині ХХ століття. До цього часу серед соціологів була популярна дворівнева модель структури соціології, представлена теоретичним і емпіричним рівнями знання (Ф. Знавецький, В. Зомбарт, О. Нейрат). В іншому варіанті (Дж. Морено, Дж. Гурвич, Т. Парсонс) ці два рівня фігурували як "мікросоціологія" і "макросоціологія". Теоретична, або мікросоціологія, спеціалізувалася на дослідженні великих соціальних систем і спільностей, емпірична мікросоціологія – на дослідженні малих груп, тобто людини в її найближчому оточенні.

Але вже в середині ХХ століття виявляються труднощі у внутрішньо-дисциплінарному поєднанні цих двох галузей знання і на цій підставі з'являється їх центробіжна еволюція. Макросоціологія прагне до соціальної філософії, мікросоціологія – до соціальної психології.

Інакше кажучи, у соціології складається ситуація “двох наук” під однією загальною назвою. Вихід з цієї структурної кризи був пов’язаний з висловленою у кінці 40-х років Р. Мертоном ідеєю існування проміжного рівня соціологічного знання – теорій середнього рангу.

Вищеописану ситуацію в історії соціології не можна назвати випадковою. Адже соціологія як наука виникла у претензії, по-перше, на вивчення суспільства як цілісної системи, а по-друге, на вивчення суспільства позитивним (науково-інструментальним) методом. Соціологія з’являється коли структура суспільства починає сильно ускладнюватися, що вимагає розуміння нових нюансів, пояснення їх логіки. Нова наука соціологія повинна була відрізнитися від філософії, яка підходила до вивчення суспільства умоглядно, спекулятивно, а не шляхом строгого аналізу фактів і наукових узагальнень. Соціологія також повинна була відрізнитися від психології, яка цікавилася індивідуальними, а не типовими проявами соціальної поведінки та взаємодії. Але у цьому і криється проблематична ситуація, сутність якої у тому, що при вивченні суспільства як цілісної системи неможливо не використовувати умоглядний підхід. Адже якщо вивчати суспільство строго науковими засобами, то вони не в змозі охопити усю його цілісність, а можуть лише аналізувати малі спільності, окремі явища і процеси.

Таким чином, соціологія і соціальна філософія не тільки співпрацюють у процесі пізнання суспільства, але і не можуть бути повністю відокремлені одна від одної. Особливо це відноситься до загальної соціологічної теорії (“загальної соціології”), яка дає абстрактно-узагальнений аналіз соціальної реальності в її цілісності, сутності й історії розвитку. На цьому рівні пізнаються загальні закономірності функціонування і розвитку соціальної реальності. При цьому теоретичним і методологічним базисом загальної соціологічної теорії виступає саме соціальна філософія.

Соціологія освіти, як теорія середнього рівня, повинна мати своїм теоретичним і методологічним базисом загальну соціологічну теорію. Але ситуація тут ускладнюється тим, що згідно з відомою думкою Р. Мертона, загальної соціологічної теорії у сучасній науці ще немає, їй лише треба народитися. Якщо розуміти під цим створення загальноновизнаної у світовій науці загальної соціологічної теорії, то оцінка Р. Мертона зберігає свою силу і сьогодні. Таким чином, дослідник, що працює у сфері соціології освіти, стикається з проблемою багатоманітності течій у галузі. Він вимушений самостійно обирати один з існуючих підходів до соціологічного дослідження, або створювати свій власний.

Існування в соціології освіти ряду наукових течій пояснюється багатоманітністю парадигм у соціології, а також її методологічною залежністю

від інших дисциплін на ранній стадії. Можна виділити дві підстави відмінностей між окремими напрямками: 1) націленість на проблеми макrorівня чи мікрорівня процесів і проблем освіти; 2) глибинне розмежування функціоналізму і теорій конфлікту, що вилилося у масштабні соціально-ідеологічні і політичні розбіжності дослідників освіти [5, 30].

Особливо це стосується фундаментальних, або як ще їх називають академічних, соціологічних досліджень. Адже якщо прикладні соціологічні дослідження орієнтовані на виконання певного соціального замовлення, тобто повинні привести до якогось практично значущого ефекту, то фундаментальні дослідження ставлять за мету безпосереднє прирощення нового наукового знання, а не одержання якогось практично значимого ефекту.

Академічний соціолог – це передусім науковець. І він, як ніхто інший, потребує допомоги філософії. Це відноситься не лише до соціальної філософії, а й до логіки, гносеології, філософії і методології науки. Саме ці філософські дисципліни дають можливість досліднику правильно визначити об’єкт і предмет дослідження, побудувати структуру і план дослідження, визначити методологічні засади дослідження, оцінити засоби і результати наукової і дослідницької діяльності.

З іншого боку, завдяки соціологічним дослідженням соціальна філософія одержує цінний матеріал для роздумів і осмислення. Не випадково багато сучасних філософів жваво цікавляться новими соціологічними даними, використовують їх для ілюстрації своїх філософських узагальнень, включають емпіричні соціологічні дані до курсів лекцій з соціальної філософії.

У цьому зв’язку не можна не звернути уваги на умовність розрізнення меж емпіричного і теоретичного знання. Адже, по-перше, обидві форми пізнання використовують немало однакових методів і процедур пізнання, наприклад, такі як аналіз і синтез, абстрагування, індукція і дедукція, систематизація. А по-друге, “теорія включається у процес емпіричного дослідження на усіх його стадіях” [6, 31]. До того ж всяке теоретичне знання, що претендує на істинність, не може ігнорувати емпіричні факти і узагальнення. У силу цього взаємопроникнення емпіричного і теоретичного знання, про них краще судити не як про самостійні, що звичайно для сучасної навчальної літератури, а як про взаємопроникаючі форми існування любого наукового знання [7, 42].

При соціологічному дослідженні освіти важливу допомогу може також надати така галузь філософії, як філософія освіти. Філософське осмислення сутності освіти, її цілей і задач, її принципів може зорієнтувати соціолога у виборі теми дослідження, яка буде не тільки

актуальною, але і відкриє нові горизонти розуміння такого складного соціального феномена як освіта.

Такий багатоплановий підхід до дослідження освіти є особливо актуальним в умовах кризи освіти, яку спостерігають соціологи зараз в усьому світі, і в Україні також. На рубежі XXI століття кризові явища в освітній системі України загострилися. Серед причин можна назвати крах головних принципів і догм радянської освіти, бюрократизацію освітньої системи, деформацію цілей і соціальних функцій школи, залишковий принцип фінансування освіти та ін. У виявленні і подоланні їх соціологія освіти, збагачена теоретичними наробітками філософії, може зіграти вирішальну роль.

Таким чином, філософія і соціологія освіти проникають одна в одну достатньо глибоко. Для

соціолога, який досліджує освіту, найбільш важливі такі філософські науки як соціальна філософія, філософія освіти, етика, аксіологія, логіка, філософія і методологія науки. Соціологія освіти може співпрацювати з філософією у наступних напрямках: 1) у питаннях, пов'язаних з вивченням і формуванням світогляду шкільної та студентської молоді; 2) у питаннях методології соціологічних досліджень; 3) у питаннях формування теоретичного базису соціології освіти; 4) у питаннях осмислення сутності, цілей, задач, принципів освіти, а отже, у виборі найбільш важливих напрямків соціологічних досліджень цієї сфери. Даний напрям, на думку автора статті, є найбільш перспективним для сприяння подоланню кризових явищ в освітній системі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Социология образования: прикладной аспект / Ф.Э. Шереги, В.Г. Харчева, В.В. Сериков. – М.: Юрист, 1997. – 300 с.
2. Берлин И. Назначение философии // Вопросы философии. – 1999. – № 5. – С. 91-98.
3. Нечаев В.Я. Социология образования. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 188 с.
4. Энциклопедический социологический словарь / РАН. Ин-т соц.-полит. исслед; Общ. ред. Г.В. Осипова. – М.: Б.и., 1995. – 939 с.
5. Социология образования / Рос. соц. ассоциация. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 319 с.
6. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Омега-Л, 2007. – 567 с.
7. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания. – М.: Политиздат, 1988. – 382 с.